

ТЕМА 2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

План:

1. Загальна характеристика конституційного права.
2. Особливості політичного режиму, форми правління та адміністративно-територіально устрою.
3. Інститут громадянства, поняття, підстави набуття та припинення.
4. Основні права, свободи та обов'язки громадян України.
5. Міжнародні стандарти у сфері прав людини. Гарантії та механізми захисту прав та свобод.
6. Громадянське суспільство. Місцеве самоврядування в Україні.

У системі права України *конституційне право* є галуззю, яка закріплює та регулює повновладдя народу, правовий статус людини і громадянина, організацію і діяльність органів державної влади та держави в цілому, засади місцевого самоврядування.

Специфіка конституційного права полягає, по-перше, в тому, що воно містить фундаментальні положення для інших галузей права, по-друге, в тому, що воно має *особливий предмет* правового регулювання — *суспільні відносини, що виникають між людиною і державою з приводу організації державної влади та державного устрою*. Такі відносини називають *конституційно-правовими*.

Як і будь-які інші правовідносини, конституційно-правові відносини виникають на підставі юридичних фактів, а до їх структури входять: *об'єкт, суб'єкт* та *зміст* правовідносин.

Об'єктами конституційно-правових відносин виступають різноманітні матеріальні та нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають до правовідносин. *Змістом* конституційно-правових відносин виступають суб'єктивні права і юридичні обов'язки учасників цих відносин. *Суб'єкти* конституційно-правових відносин: народ держави, окремі фізичні особи, об'єднання громадян і трудові колективи, юридичні особи, державні органи, держава в цілому, інші держави, їхні фізичні та юридичні особи.

Слово "конституція", як і багато інших юридичних термінів, прийшло до нас із Давнього Риму. Так звалися накази римських імператорів. У середньовічній Європі конституціями називали різного роду нормативно-правові акти, зокрема постанови сеймів Речі Посполитої. Перші конституції в сучасному розумінні цього слова були прийняті у США (1787), Польщі та Франції (1791).

Конституція — це основний установчий юридичний акт країни, який і є *головним джерелом* конституційного права.

Конституція як джерело права має наступні специфічні юридичні ознаки:

1) *найвища юридична чинність* – закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі конституції і повинні їй відповідати;

2) *основа правової системи* — конституція є фундаментом національної правової системи, оскільки вона містить принципові положення всіх інших галузей права;

3) *стабільність* – конституція приймається з перспективою застосування її протягом тривалого строку. Незмінність її положень забезпечується ускладненим порядком внесення змін (найстабільнішою конституцією у світі є Конституція США, до якої протягом майже 220 років внесено лише 27 поправок);

4) *пряма дія норм* — кожний може звернутися із позовом до суду для захисту своїх прав і свобод безпосередньо на підставі норм конституції;

5) *особливий порядок захисту* — існують органи конституційного контролю у вигляді конституційного суду (трибуналу, ради), який має стежити за тим, щоб створення нових законів та підзаконних актів не суперечило конституції.

Крім Конституції України, *джерелами* конституційного права України є:

– закони, серед яких виділяють звичайні (регулюють певні питання) та конституційні (вносять зміни до Конституції);

– підзаконні акти (укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України);

– міжнародні договори, ратифіковані ВР України;

Особливим джерелом конституційного права є рішення Конституційного Суду України, які містять офіційне тлумачення Конституції України або висновки щодо відповідності Конституції законів та під законних актів.

Норми конституційного права значною мірою відрізняються від норм інших галузей права і ці особливості полягають у наступному:

1) *особлива форма викладення* – норми конституції мають узагальнений характер і на основі практично кожної з них може бути створено самостійний нормативно-правовий акт. Наприклад, з метою конкретизації ст. 40 Конституції України, яка закріплює право петицій, прийнято Закон України ”Про звернення громадян”;

2) *особливий зміст* – норми конституційного права мають не тільки нормативний, а й політично-програмний характер, оскільки вони формулюють та закріплюють стратегічні цілі суспільства;

3) *особлива побудова* – норми конституційного права не містять санкцій, а норми, які встановлюють юридичну відповідальність за порушення конституційних приписів, містяться у інших нормативно-правових актів (наприклад у КК України).

Форми державного правління та державного (територіального) устрою

Форма держави – це сукупність найбільш загальних ознак держави, зумовлених інституціональними, територіальними і функціональними способами організації влади.

Існують три основних категорії, які розкривають форму держави:

– “форма державного правління” (інституціональні характеристики організації влади);

– “форма державного устрою” (територіальні характеристики організації влади);

– “політичний режим” (функціональні характеристики організації влади).

Аналіз форм держави має особливо важливе значення, оскільки дає ключ до розуміння конкретних форм організації державної влади і здійснення політики.

Форма державного правління – спосіб організації державної влади, зумовлений принципами формування і взаємовідносин вищих органів держави.

Залежно від правового статусу глави держави й порядку формування цього вищого органу державної влади розрізняються дві основних форми державного правління – монархія і республіка.

Монархія (грец. *monarchia* – єдиновладдя, від *monos* – один, єдиний і *arche* – влада) – це форма правління, за якої верховна державна влада юридична належить одній особі – монарху (королю, імператору тощо) і передається в порядку престолонаслідування.

Влада монарха не є похідною від будь-якої іншої влади, органу чи виборців. Монарх формально виступає джерелом державної влади, усіх державно-владних повноважень. Одна з основних причин збереження монархії та, що в багатьох країнах інститут монархії, особа монарха є символом єдності і верховним арбітром нації, запорукою непорушності політичної системи, оскільки влада монарха не залежить від гри політичних сил. За відсутності в парламенті чітко визначеної більшості монарх може відіграти вирішальну роль у її утворенні та формуванні уряду.

У сучасному світі зберігаються два історичних типи монархії – **абсолютна і конституційна** із різновидами – дуалістична та парламентарна.

Республіка (лат. *respublica*, від *res* – справа, *publicus* – суспільний) – це форма державного правління, за якої всі вищі органи державної влади або обираються, або формуються загальнонаціональною представницькою установою (парламентом).

Існують три основних різновиди республіканської форми правління:

– президентська республіка;

– парламентська республіка;

– республіка змішаного типу.

Особливості кожного з цих різновидів республіканської форми правління:

1. ПАРЛАМЕНТСЬКА РЕСПУБЛІКА

Прямі, періодичні вибори парламенту, який формує уряд та призначає його голову (Прем'єра). Посада Президента може існувати, може й не існувати. Спосіб обрання Президента, у разі існування такої посади, як правило непрямі вибори: парламентом, або спеціальними зборами (дві палати парламенту, чи разом з представниками від обраних органів субнаціонального рівня). Президент є главою держави і має право розпустити парламент, коли останній не може сформувати уряд. Приклади: Австрія, Німеччина, Італія, Латвія, Естонія.

2. ПРЕЗИДЕНТСЬКА РЕСПУБЛІКА

Прямі, періодичні вибори парламенту та Президента. Президент є главою держави і главою виконавчої влади. Уряд окремо може і не існувати його функції виконує адміністрація Президента. Парламент не формує уряд. В окремих випадках, за наявності посади Прем'єра, парламент може затверджувати його кандидатуру. Прикладом типової президентської республіки є США. Президентськими республіками є більшість держав Латинської Америки.

3. ПРЕЗИДЕНТСЬКО-ПАРЛАМЕНТСЬКА РЕСПУБЛІКА

Прямі, періодичні вибори парламенту та президента. Обов'язковим є наявність Прем'єра (Голови уряду). Президент формально не є главою виконавчої влади, проте може головувати на засіданні уряду, давати йому доручення, відправляти у відставку Прем'єра без згоди парламенту. В окремих випадках може розпустити парламент. Призначення Прем'єра здійснюється за згодою парламенту за пропозицією партії чи блоку, що мають більшість в парламенті, хоча можливе призначення Прем'єра і формування уряду "меншості". Типовими прикладами тут є Франція, та більшість країн СНД.

4. ПАРЛАМЕНТСЬКО-ПРЕЗИДЕНТСЬКА РЕСПУБЛІКА

Прямі, періодичні вибори парламенту та президента. Обов'язковим є наявність Прем'єра (Голови уряду). Президент є главою держави і не є главою виконавчої влади. Призначення Прем'єра здійснюється з числа партій (блоку), що мають більшість в парламенті. Парламент контролює уряд. Президент є більше представницькою фігурою і в основному має вплив на зовнішню політику держави. Президент може розпустити парламент в окремих випадках (урядова криза). Типовими прикладами тут є Польща, Румунія, Болгарія.

Державний устрій – це спосіб організації адміністративно-територіальної, національно-територіальної єдності держави, особливості відносин між її складовими.

Розрізняють прості (унітарні) і складні (федеративні, конфедеративні) держави.

Унітарна держава (лат. *unitas* – єдність, однорідний, що складає ціле) – це єдина держава, поділена на адміністративно-територіальні чи національно-територіальні одиниці, які не мають політичної самостійності, статусу державного утворення.

У такій державі сформована єдина система вищих органів влади і управління, діє єдина конституція і єдине громадянство. У багатьох унітарних державах існують *автономії*, які відрізняються від звичайних адміністративно-територіальних одиниць поділу ширшими повноваженнями. У них водночас із загально-державними законами з окремих питань діють регіональні закони, конституції тощо, якщо вони не суперечать законам держави загалом. В автономіях незалежно від центральних органів діють автономний парламент, уряд (однак автономія не є державним утворенням). Більшість західних розвинутих держав – унітарні (Франція, Швеція, Польща, Фінляндія та ін.). Унітарною є і держава Україна.

Федерація – це союзна держава, до складу якої входять державні утворення – суб'єкти федерації.

Суб'єкти федерації мають суверенітет, зберігають відносну самостійність. Основні ознаки федерації: єдина територія і збройні сили, спільні митниця, грошова і податкова системи, загальна конституція за наявності конституцій суб'єктів федерації, спільний уряд, єдине законодавство і громадянство (подвійне – для суб'єктів федерації). Проте суб'єкти федерації правомочні приймати законодавчі акти в межах своєї компетенції, створювати власну правову й судову систему. Однак суб'єкти добровільно делегують центральним органам федерації частину своїх повноважень. У разі порушення федеральної конституції центральна влада вправі вжити щодо них примусові заходи. Суб'єкти федерації не володіють правом *сецесії* (виходу із федерального союзу). У світі 20 федеративних держав (штати – у США, Мексиці, Бразилії, Венесуелі, Австралії, Індії, Малайзії та ін.; землі – у Німеччині, Австрії; кантони і напівкантони – у Швейцарії; провінції – в Аргентині, Канаді).

Конфедерація (лат. *confederatio* – спілка, об'єднання) – це союз суверенних держав, які зберігають незалежність і об'єднані для досягнення певних спільних цілей (переважно зовнішньополітичних, воєнних), для координації своїх дій.

За конфедерації існує центральний керівний орган, якому надані точно визначені повноваження. Його рішення приймаються і здійснюються тільки за згодою всіх держав, що входять до складу конфедерації. При цьому, звичайно, не існує єдиної території і громадянства, спільної податкової і правової системи тощо. Правовою основою конфедерації є союзний договір, тоді як для федерації – конституція. Кошти конфедерації складаються із внесків її суб'єктів.

Нині конфедерацій у світі не існує. У минулому конфедеративним був устрій у США (1776–1787), Швейцарії (до 1848), Німецький союз (1815–1867). Щоправда, термін “конфедерація” вживається в назвах швейцарської і канадської держав, але це не змінює природи їх федерального устрою

Інститут громадянства прийшов на зміну інституту підданства, що за умов феодального абсолютизму символізував повну залежність людини від монарха та її обов'язок знаходитись "під данню" свого пана та слухняно виконувати його волю.

У сучасних умовах термін "підданство" застосовується лише у монархічних країнах як синонім громадянства.

Громадянство - це стійкий правовий зв'язок особи з державою, що базується на юридичному визнанні державою певної особи своїм громадянином, і, як наслідок, породжує взаємні права та обов'язки держави та особи у випадках, зазначених законом. Цей зв'язок поширює на особу суверенну владу держави незалежно від місця проживання особи - в межах кордонів чи поза межами кордонів конкретної держави.

Громадянство - це правовий статус особи, що обумовлений її належністю до певної держави. Завдяки цьому громадяни користуються певними правами та несуть відповідальність перед державою, а держава забезпечує захист їх прав та інтересів.

Інститут громадянства в Україні визначають Конституція України і закон "Про громадянство України" від 18 січня 2001 р.

За ст. 4 Конституції в Україні існує єдине громадянство, що є однією з основних засад розбудови суверенної і незалежної демократичної держави. Україна сприйняла поширену в цивілізованому світі позицію, що громадянство - це не просто правовий взаємозв'язок людини і держави, а невід'ємне право людини, яке держава зобов'язана визнавати і поважати.

Конституція та закони України ввібрали в себе міжнародно-правові норми з питань громадянства, які зафіксовані у міжнародних актах універсального і спеціального характеру, а саме: у Статуті ООН, Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р., Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 7 березня 1966 р., Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р., Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р., Гаазькій конвенції щодо врегулювання окремих питань, пов'язаних з колізією законів про громадянство від 12 травня 1930 р., Конвенції Ради Європи про скорочення випадків множинного громадянства і про військовий обов'язок у випадках множинного громадянства від 6 травня 1963 р., Європейській конвенції про громадянство від 7 листопада 1997 р.

Отже, громадянство України - правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках.

Законодавство України про громадянство ґрунтується на таких принципах:

- єдиного громадянства - громадянства держави Україна, що виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України;
- запобігання виникненню випадків без громадянства;
- неможливості позбавлення громадянина України громадянства України;
- визнання права громадянина України на зміну громадянства;
- неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу з громадянином України або набуття громадянства України його дружиною (чоловіком) та автоматичного припинення громадянства України одним із подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України іншим з подружжя;
- рівності перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України;
- збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України.

Документами, що підтверджують громадянство України, є:

- паспорт громадянина України;
- свідоцтво про належність до громадянства України;
- паспорт громадянина України для виїзду за кордон;
- тимчасове посвідчення громадянина України;
- проїзний документ дитини;
- дипломатичний паспорт;
- службовий паспорт;
- посвідчення особи моряка;
- посвідчення члена екіпажу;
- посвідчення особи на повернення в Україну.

Громадянство України набувається:

- за народженням;
- за територіальним походженням;
- внаслідок прийняття до громадянства;
- внаслідок поновлення у громадянстві;
- внаслідок усиновлення;
- внаслідок встановлення над дитиною опіки чи піклування;

- внаслідок встановлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки;
- у зв'язку з перебуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини;
- внаслідок встановлення батьківства;
- за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Закон «Про громадянство» визначає особливості набуття громадянства України за народженням:

- особа, батьки або один з батьків якої на момент її народження були громадянами України, є громадянином України;
- особа, яка народилася на території України від осіб без громадянства, які на законних підставах проживають на території України, є громадянином України;
- особа, яка народилася за межами України від осіб без громадянства, які постійно на законних підставах проживають на території України, і не набула за народженням громадянства іншої держави, є громадянином України;
- особа, яка народилася на території України від іноземців, які постійно на законних підставах проживають на території України, і не набула за народженням громадянства жодного з батьків, є громадянином України;
- особа, яка народилася на території України, одному з батьків якої надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні, і не набула за народженням громадянства жодного з батьків або набула за народженням громадянства того з батьків, якому надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні, є громадянином України;
- особа, яка народилася на території України від іноземця і особи без громадянства, які постійно на законних підставах проживають на території України, і не набула за народженням громадянства того з батьків, який є іноземцем, є громадянином України;
- новонароджена дитина, знайдена на території України, обоє з батьків якої невідомі (знайда), є громадянином України;
- особа, яка має право на набуття громадянства України за народженням, є громадянином України з моменту народження.

Закон "Про громадянство" встановлює також порядок набуття громадянства України за територіальним походженням. Особа, яка сама або хоча б один з її батьків, дід чи баба, повнорідні брат чи сестра народилися або постійно проживали до 16 липня 1990 р. на території, яка стала територією України відповідно до ст. 5 Закону України "Про правонаступництво України", а також на інших територіях, що входили до складу Української Народної Республіки, Західноукраїнської Народної Республіки, Української Держави, Української Соціалістичної Радянської Республіки, Закарпатської України,

Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР), і є особою без громадянства або іноземцем, що взяв зобов'язання припинити іноземне громадянство, та подала заяву про набуття громадянства України, а також її діти реєструються громадянами України.

Іноземець або особа без громадянства можуть бути за їх клопотаннями прийняті до громадянства України.

Умовами прийняття до громадянства України є:

- визнання і дотримання Конституції України та законів України;
- зобов'язання припинити іноземне громадянство або неперебування в іноземному громадянстві. Особи, які є іноземцями, мають взяти зобов'язання припинити іноземне громадянство і подати документ про це, виданий уповноваженими органами відповідної держави, до органу, що прийняв документи про прийняття їх до громадянства України, упродовж року з моменту прийняття їх до громадянства України;

- безперервне проживання на законних підставах на території України упродовж останніх п'яти років. Ця умова не поширюється на особу, яка перебуває у шлюбі з громадянином України терміном понад два роки та постійно проживає в Україні на законних підставах, і на особу, яка постійно проживає в Україні на законних підставах та перебувала з громадянином України понад два роки у шлюбі, який припинився внаслідок його смерті;

- отримання дозволу на постійне проживання в Україні. Ця умова не поширюється на осіб, які мають у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка 1974 р. відмітку про постійну або тимчасову прописку на території України, а також на осіб, яким надано статус біженця в Україні або притулок в Україні.

- володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування. Ця умова не поширюється на осіб, які мають певні фізичні вади (сліпі, глухі, німі).

- наявність законних джерел існування. Ця умова не поширюється на осіб, яким надано статус біженця в Україні або притулок в Україні.

Спрощений порядок прийняття до громадянства України застосовується до осіб, які мають визначні заслуги перед Україною, і на осіб, прийняття яких до громадянства України становить державний інтерес для України.

До громадянства України не приймається особа, яка:

- вчинила злочин проти людства чи здійснювала геноцид;
- засуджена в Україні до позбавлення волі за вчинення тяжкого злочину (до погашення або зняття судимості);

- вчинила на території іншої держави діяння, яке визнано законодавством України тяжким злочином.

Особа, яка набула громадянство України і подала декларацію про відмову від іноземного громадянства, зобов'язується повернути паспорт іноземної держави до уповноважених органів цієї держави.

Датою набуття громадянства України у випадках, передбачених цією статтею, є дата видання відповідного Указу Президента України.

Громадянство України припиняється:

- внаслідок виходу з громадянства України;
- внаслідок втрати громадянства України;
- за підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Громадянин України, який виїхав на постійне проживання за кордон, може вийти з громадянства України за його клопотанням.

Якщо дитина виїхала разом з батьками на постійне проживання за кордон і батьки виходять з громадянства України, за клопотанням одного з батьків разом з батьками з громадянства України може вийти і дитина. Вихід з громадянства України допускається, якщо особа набула громадянства іншої держави або отримала документ, виданий уповноваженими органами іншої держави про те, що громадянин України набуде її громадянства, якщо вийде з громадянства України.

Вихід дітей віком від 14 до 18 років з громадянства України може відбуватися лише за їхньою згодою.

Вихід з громадянства України не допускається, якщо особу, яка клопоче про вихід з громадянства України, в Україні притягнуто як обвинувачену у кримінальній справі або стосовно якої в Україні є обвинувачувальний вирок суду, що набрав чинності і підлягає виконанню.

Датою припинення громадянства України у випадках, передбачених цією статтею, є дата видання відповідного Указу Президента України.

Громадянство України втрачається:

- якщо громадянин України після досягнення ним повноліття добровільно набув громадянство іншої держави. Добровільним набуттям громадянства іншої держави вважаються всі випадки, коли громадянин України за своїм вільним волевиявленням, вираженим у формі письмового клопотання, набув громадянство іншої держави або якщо він добровільно отримав документ, що підтверджує наявність набуття ним іноземного громадянства;

- якщо іноземець набув громадянство України і не подав у порядку, передбаченому Законом "Про громадянство", документ про припинення іноземного громадянства або декларацію про відмову від нього;

- якщо іноземець набув громадянство України і скористався правами або виконав обов'язки, які надає чи покладає на нього іноземне громадянство;

- якщо особа набула громадянство України на підставі Закону "Про громадянство" внаслідок подання свідомо неправдивих відомостей або фальшивих документів;

- якщо громадянин України без згоди державних органів України добровільно вступив на військову службу, на роботу в службу безпеки, правоохоронні органи, органи юстиції або органи державної влади чи органи місцевого самоврядування іншої держави.

Основні права, свободи і обов'язки громадян України

В Конституції України визначено такі групи основних прав: громадянські, політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурні, сімейні.

Громадянські права — можливості людей, що характеризують їхнє фізичне та біологічне існування, задоволення матеріальних, духовних та деяких інших потреб. Сюди відносять такі суб'єктивні права: на життя; на недоторканність особи, житла, на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; на вибір місця проживання, свободу пересування, на вільне залишення території України та повернення будь-коли в Україну; на свободу власної думки і слова, на вільне виявлення своїх поглядів і переконань; вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово та в інший спосіб на свій вибір; на свободу світогляду, віросповідання та ін.

Політичні права — можливості людини і громадянина брати участь у громадському та державному житті, вносити пропозиції про поліпшення роботи державних органів, їхніх службових осіб та об'єднань громадян, критикувати вади в роботі, безпосередньо брати участь у різних об'єднаннях громадян. До цієї групи відносять такі права: брати участь в управлінні державними та громадськими справами, користуватися рівним правом доступу до державної служби, а також служби в органах місцевого самоврядування; обговорювати, приймати закони й виносити рішення загальнодержавного та місцевого значення, беручи участь у всеукраїнському та місцевих референдумах; надсилати індивідуальні або колективні письмові звернення чи особисто звертатися до державних органів, органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб; утворювати об'єднання громадян (політичні партії, громадські організації) та брати участь у їхній роботі; збиратися мирно, без зброї та проводити збори, мітинги, походи й демонстрації, про що завчасно сповіщати органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування; вибирати й бути обраним до державних органів та органів місцевого самоврядування; мати громадянство.

Економічні права — можливості людини і громадянина, що характеризують їхню участь у виробництві матеріальних благ.

Соціальні права — можливості людини і громадянина із забезпечення належних соціальних умов життя.

Це є: право на охорону здоров'я; право на житло; право на матеріальне забезпечення у старості, в разі хвороби, повної або часткової втрати

працевдатності, втрати годувальника та ін.; право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (харчування, одяг, житло)

Екологічні права — права людини і громадянина на безпечне екологічне середовище. Тобто, це право, на безпечне для життя і здоров'я довкілля; на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди та ін. Культурні права — можливості доступу людини до духовних цінностей свого народу (нації) та всього людства.

Це — право на освіту; право на користування досягненнями вітчизняної та світової культури; право на свободу наукової, технічної та художньої творчості; право на захист інтелектуальної власності; право на використання результатів інтелектуальної, творчої діяльності тощо.

Сімейні права — можливості людини і громадянина вільно розпоряджатися собою в сімейних правовідносинах.

Це означає: право на невтручання в особисте й сімейне життя; право на добровільне одруження, рівні права та обов'язки у шлюбі та сім'ї; право на державну охорону сім'ї, материнства, батьківства і дитинства; право на рівність дітей незалежно від походження чи народження у шлюбі або поза шлюбом. Основні права громадян нерозривно пов'язані з їхніми обов'язками. Основний, обов'язок громадянина — встановлені Конституцією держави вид і міра його необхідної обов'язкової поведінки. Щоб людина могла успішно реалізувати свої права, отримувати від суспільства певні матеріальні й духовні блага, вона повинна виконувати покладені на неї обов'язки, віддавати суспільству свою працю, свої зусилля, піклуватися про державні та громадські справи.

Конституційні права, свободи та обов'язки разом із конституційними принципами й гарантіями утворюють основи правового становища громадян, або конституційний статус особистості в Україні. Становище, статус громадян України відзначається не лише його правами, а й тими обов'язками, що їх він несе перед державою, перед іншими громадянами, перед організаціями. Основні обов'язки громадян закріплює Конституція України. Умовно їх можна кваліфікувати по групах. У сфері економічного й соціального життя — це обов'язки сплачувати податки і збори, подавати декларації про свій майновий стан і доходи, зберігати природу і охороняти її багатства. У царині культурної діяльності громадяни несуть обов'язки з охорони історичних пам'яток та інших культурних цінностей, повинні відшкодовувати завдані ними збитки.

До обов'язків у сфері суспільно-політичного життя належать обов'язки додержуватися Конституції та законів України; оберігати інтереси держави і сприяти зміцненню її могутності й авторитету; захищати Батьківщину, служити у Збройних Силах України; поважати національну гідність інших громадян. У царині особистої та індивідуальної свободи серед обов'язків громадян України — необхідність поважати права та законні інтереси інших осіб.

Сучасне міжнародне право характеризується наявністю системи актів у сфері прав людини, що складають законодавство. Воно включає п'ять різновидів документів:

1. Міжнародний білль про права людини, що містить перелік невід'ємних прав.

2. Угоди, спрямовані на запобігання та покарання злочинів, що призводять до масових порушень прав людини (Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів проти людства від 26 жовтня 1968 р.).

3. Конвенції, націлені на захист груп населення, які потребують особливого піклування з боку держави (Конвенція про права дитини 1989 р.).

4. Конвенції, спрямовані на захист індивіда від зловживань з боку органів держави та посадових осіб (Женевські конвенції 1949 р. про захист жертв війни).

5. Міждержавні конференції з прав людини, що приймають заключні документи, обов'язкові для виконання державами-учасницями (Заключний документ Всесвітньої конференції з прав людини. — Відень, 1993 р.).

Міжнародні стандарти у сфері прав людини склалися поступово. Спочатку були закріплені лише парламентські і політичні права, потім — економічні та соціальні.

Таким чином, міжнародні стандарти у сфері прав людини складаються із сукупності принципів та норм, що встановлюють:

- права та свободи людини в різноманітних сферах життєдіяльності;
- обов'язки держави із забезпечення та дотримання прав людини без будь-якої дискримінації як у мирний час, так і у період збройних конфліктів;
- загальні принципи природного права;
- відповідальність за злочинне порушення прав людини;
- напрями розвитку та розширення сфери прав людини;
- напрями посилення контрольного механізму за виконанням державами взятих на себе зобов'язань у сфері прав людини.

На їх основі кожна держава зобов'язана упорядкувати чинне законодавство, усунути протиріччя з нормами міжнародного права, відмінити застарілі норми, ліквідувати прогалини.

Громадянське суспільство — це суспільство, в основі якого лежить розгалужена мережа незалежних від держави інституцій, об'єднань та організацій, створених самими громадянами для виявлення й здійснення різних громадських ініціатив, задоволення своїх суспільних потреб та обстоювання колективних інтересів. У повсякден. вжитку під Г. с. нерідко розуміють рівень громадян. свідомості певного сусп-ва, активність громадян у створенні громад. орг-цій. Іноді, на рівні політ. гасел, Г. с. вживають як синонім ліберал. демократії.

Розвинене Громадянське суспільство є інституціалізованим виявом суспільства плюралізму і, водночас, його ефектив. гарантом перед авторитар. чи

тоталітар. тенденціями держави або певних суспільних сил (воно не лише передбачає формальні розподіл влади та баланс інтересів, а й забезпечує громад. контроль за цим розподілом та підтримує згаданий баланс). З одного боку, Громадянське суспільство привчає громадян до того, що вони можуть і повинні впливати на суспільне життя осмисленим, цілеспрямованим і легальним чином через відповідні самодіяльності інституції, з іншого боку – привчає державу до відповідальності та звітності перед громадянами, відіграючи не лише посередницьку, а й важливу формотворчу роль у сенсі виховання певної політ. культури й вдосконалення механізмів взаємодії між собою і державою.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМРОКОНТРОЛЮ:

1. Що таке суб'єкт і об'єкт в контексті конституційного права?
2. Які існують форми правління? Дайте характеристику їм.
3. Коли втрачається громадянство України?
5. Дайте визначення поняттям:
 - 5.1 громадянські права;
 - 5.2. соціальні права;
 - 5.3. політичні права;
 - 5.4 економічні права;
 - 5.5 екологічні права;
 - 5.6 сімейні права
6. Чим характеризується сучасне міжнародне право?
7. Що таке «громадянське суспільство»?